

TODÓSÍTÁS A NYELVTUDOMÁNYI BÍZOTTSÁG MŰKÖDÉSÉRŐL.

I. Az 1863-ki év december 3-kán tartott ülésben többi közt Budenz József egy beadott török nyelvtant ismertete és bírálja meg alaposan és bőven, a minnek összevont értelme ez vala: A szerző a könyvben kétségtelen bizonyosságait adja igen nagy szorgalmának, egyszersmind azonban sietségét is elárulja, mely neki meg nem engedi, hogy tökéletesítse tudományát. Innen van, hogy e nyelvtan inkább mindenünnen összehordott jegyzetek halmazához hasonlít, melyet magának a tanuló szerez össze, hogysen tudományos könyv volna, a melyből a tanításra való képesség minden lapon kitetszik. A szerző sietségét vagy talán éretlenségét bizonyítják különösen a következők: hogy ő az illető könyveknek, a melyeket olvasgatott, még sajtóhibájit is híven leírta, annyira nem bírja a helyest a helytelentül megválasztani; továbbá hogy a legközönségesebb szókat is rosszul olvassa, egyszer így, másszor amúgy irván le azokat. E könyv egy tanulóknak dicséretes szorgalmát mutatja fel: de még korántsem nyelvtan.

II. Az 1864. febr. 4-kén tartott ülésében Fogarasi János bizottsági tag egy valakinek az akadémiához beküldött s a „Magyaros szórend“ czímezett értekezéséről olvasá fel bíráló véleményét, mely itt következik.

Tisztelt Bizottság!

Következő értekezés: *A magyaros szórendről* a nyelvtudományi bizottsághoz s ez által hozzám utasítottván, erről, szorítkozva a leglényegesebb dolgokban némely példákra és ezek megrostálására e következő rövid jelentést teszem.

E példákban:

„Péter okos volt“ és „okos volt Péter“ minden magyar fül érzi, hogy lényegben azon jelentéssel bírnak, de értekező a szórend miatt külön-

nemű mondatoknak veszi, s hogy azokat rendszerébe belecsigázhassa, mit tesz? Az első mondatot nevezi *alanyilag os értelmelőnek*, a másodikat *alanyilag os minőségi nyomosító*nak, illetőleg *kivételesen* vagyis *értelmelőből nyomosító*nak. „Érti vagy értette a hallgató vagy olvasó? Nem? Én sem. Mert ha a szavaktól eltérve a dolog lényegébe tekintünk, megfoghatatlan, hogy két, bár némileg eltérő rendben álló, de ugyanazon értelmű mondatot, hogyan lehet ellentétbe állítani, azaz a többi czafrangtól elvonva, egyszer *nyomosító*nak, másszor *értelmelőnek*, tehát amaz ellentételének, sőt amazt még jobban összezavarva, *kivételesen* vagy *értelmelőből nyomosító*nak nevezni?

Talán megfejtí az értekező?

„Kivételesen minden értelmelőből alakulhat nyomosító és így az alanyilag os miségi és minőségi mondatokból (stb.). Csupán annyit jegyzek meg — így szól — hogy az ily *nyomosító* mondat az író vagy beszélő érzelme s akarata szerént mindig átfordítható *értelmelővé*, ekképen :

Péter *volt* okos; okos *volt* Péter,

nyomosítóból ismét

Péter okos *volt*,

értelmelő mondat.“

Csak épen azt nem fejtette meg értekező, hogy különböző értelmű mondatokat, mint : ‚Péter *volt* okos‘ és ‚okos *volt* Péter‘ hogyan lehet egy kalap alá (nyomosító), és azonos értelműeket mint ‚okos *volt* Péter‘ és ‚Péter okos *volt*‘ különböző osztály alá vonni? Talán csak a szók előbb vagy utóbb rakását akarja értekező jelölni? Hja! akkor megint minek a sok cifra beszéd, még pedig ‚értelmelő‘, ‚nyomosító‘ s tovább ‚alanyilag os értelmelő‘, ‚alanyilag os minőségi nyomosító‘ s több efféle a dolog érdemébe vágó kifejezésekkel? midőn úgy szólván csak pamlagper (kanape-processus) forog szóban.

Egy társas asztalnál arról volt egyszer a szó, hol van az első vagyis elnöki hely? A társaság egyik udvarias tagja azzal szólítá fel a bájos házi nőt: A hol Nagyságod foglal széket, ott van az első hely, mi majd a körül fogunk sorakozni.

Bizony! ez adomával jobban meg van fejtve — miként mindnyájan tudjuk, a magyar szórend, melyben a bájos házi nőt a ‚hangsúly‘ képviseli, mint értekezőnek több ívnyi értekezésében; melyből ha valaki, főkép idegen, tanulni akarna, mielőtt végig olvashatná, bizonyosan megszöknék tőle.

De lássuk tovább.

Lehetetlen értekezőt minden apró részleteiben, melyek közt elvéve itt-ott helyes is — de nem új — található, sorról sorra követnünk, elég lesz tovább is csak a lényegesb állításokra szorítkoznunk.

„Tárgyilagos értelmező a mondat — így szól — a midőn egyenlő mértékben háritja az ige a maga súlyát és értelmét a mondatban levő minden eszmére vagy fogalomra; s ekkor tulajdonképen magában az *igében központosúl* a mondat súlya és ereje. Innét van, hogy az ige maga elé veheti nyomosítás nélkül is (csupán némi figyelemgerjesztés végett) *akármelyik* fogalmat az értelmező mondatban; ily esetben mindazáltal a helyéből *kiszorított* alany az ige *után* foglal helyet; mert gondolkodásunk természete szerint *értelmező* mondatban *közvetlenül* az ige előtt áll rendszerint az alany“ (— hiszen, közbeszólva, főntebb, valamint alább is ellenkezőt tanít szerző, azt t. i. hogy „alanyilagos értelmező mondatban köti össze az előtte közvetlenül *egymás mellett álló* alanyt és tulajdonítmányt —) “mely (t. i. az alany), ha már helyet cserél, hogy fenntarthassa mégis *közvetlenségét*, az ige után járúl. Erre — úgymond — figyelmezní kell a nyomosító mondatokban is, például :

Péter megerötette a lovát az úton ;
A lovát megerötette Péter az úton ;
Az úton megerötette Péter a lovát ;
Megerötette Péter a lovát az úton.

Máskép nem lehet átfordítni az értelmező mondatot“ stb.

Dehogyan nem !

Lássuk csak az első sort, vagyis legelül Pétert állítván :

Péter megerötette az úton a lovát ;
Péter az úton a lovát megerötette ;
Péter a lovát az úton megerötette ;
Péter az úton megerötette a lovát ;
Péter a lovát megerötette az úton.

Van-e magyar fül, melyet e szórend valamelyike, melyben az értelem mindenütt ugyanaz, nyelvtanilag megsértene ?

Talán értekezőt, és még egyikét elvrokonát ? Igen, mert ők a szabályt *csinálják*, nem a nyelvből *merítik*.

Ha a főntebbi állítás, mely szerint máskép nem lehet átfordítni az értelmező mondatot, alapúl vétetnék, úgy — az élöket mellözvén — a legrégíbb idötöl kezdve Révayn vagy Kazinczyn keresztül

Vörösmarty és Petőfyig nincs nyelvtanítónk, nincs remek írónk, ki- nek munkái legalább is harmad vagy negyed részben nem szabály- talanok s kárhozatra ítélendők. Kivévén talán értekezőt és példány- képét.

Csak egykét példát Vörösmarty Szózatából:

,A nagy világon e kívül nincsen számodra hely'
kétszeresen is hibás, mert:

- 1) Az igét két fogalom is megelőzi ,a nagy világon' és ,e kívül';
- 2) az ige után mindjárt az alanynak (hely) kellene jöni. Tehát így volna:

,A nagyvilágon nincsen hely számodra e kívül;

Vagy:

,E kívül nincsen hely számodra a nagy világon'

Ezen rész pedig:

,Itt küzdtenek honért a hős

Árpádnak hadai;

Itt törtek össze rabigát

Hunyadnak karjai.'

legalább is így alakítandó volna:

,Itt küzdtenek hadai a hős Árpádnak (vagy ha tetszik: a hős Árpádnak hadai) honért; Itt törtek össze Hunyadinak karjai rabigát.'

Ennyire nem tudta Vörösmarty a szabályt. És szerencséje és szerencsénk, hogy nem tudta. Különben magasztos költeményei nagy része örökre elvész vala. Mert e szabály mellett ugyancsak meg- gyűlné bajuk a verseléssel a magyar költőknek.

Ily képtelenségekre vezetnek a *csinált* szabályok.

Vagy tán nem így gondolja értekező? De világosan így írja, azt mondván: „Erre (t. i. az alany közvetlenségére az ige után) figyelmezní kell a nyomosító mondatokban is.“ Alább pedig világó- san is elészámlálja a rendet-ekképen:

„5-ik (és, 6-ik) szabály: nyomosító mondatban — ha más szó (nem az alany) követeli a nyomosítást: elül (állhat) az alany, köz- vetlenül az ige *előtt* a nyomosítandó szó, *úgy* aztán az ige Ha azonban nem maga az alany, hanem más valamely fogalom nyomo- sitandó: akkor sokkal *magyarosabb*: az ige s (ha van) kötigehatáro- zója vagy igehatározója *után* tenni az alanyt.“

Így igazítottuk meg, sajátlag így rontottuk el Vörösmarty szó- zatában a felhozott sorokat.

De honnan e ferdeség?

Csak onnan, mivel értekező (egy már előbbi szintén ferde nyelvészkedés után is) azt verte fejébe, hogy van a magyar mondatban (is) valamely értelmező (talán jobban természetes) rend és e mellett súlyosbító rend.

Holott épen ez nem áll, mert a magyar szórend egészen a mondatúlyon alapulván — a súlyos szó körül sorakozik, a mint, többé vagy kevésbé lényeges formaságok megtartása mellett, a többi szó. Minthogy pedig egységes azaz egybekötő súly nélkül nincs a világon semmi ismeretes nyelvben bár a legegyszerűbb mondat: innen a magyarban értelmező és külön nyomosító szórendről beszélni (hiszen elvégre minden mondat értelmező, mert célja valamely értelmes gondolat kifejezése) haszontalan törekvés, sőt, mint a jelen értekezés mutatja, végtelen zavart, érthetlenséget is okozó.

Egy helyütt értekező még az ábéczérendhez is folyamodik. Neki csak mindenütt erőnek erejével korlátoló szabály kell, akár alapszik az általános nyelv szokásban akár nem, s akár van reá szükség akár nincs.

Ezért, ha a költséget nem sajnálnók, célszerű lenne ez értekezést is kinyomatni a jelen észrevételekkel együtt, hogy tanúlnának mások is, hogyan nem kell szabályokat fejből csinálni.

Mert többen is vannak illetén szabálygyártó nyelvészeink, kik vagy a népnyelvet veszik alapul, de a melyet egész terjedelemben nem is ismernek, vagy saját tájuk nyelvét.

Holott az alap másban rejlik s alapítottunk már elég alakot, pl. az *ok ök*, sőt *uk ük* birtokragokat, melyekről az általános népnyelv mit sem tud, s melyeket még az ily bogaras nyelvészek is széltiben használnak.

De ha ezen javaslat el nem fogadtathatik is, e jelentést, mely az értekezésből a leglényegesebb pontokat kiemeli és önmagában is könnyen megérthető, a Közleményekben minden esetre kiadatni indítványozom.

Fogarasi.

III. Az 1864. mártius 5-kén tartott ülésben az előadó, Kovács Frigyes orvosnak az akadémiához beküldött, s ettől a Nyelvtudományi bizottsághoz véleményadás végett áttett folyamodását, illetőleg értekezését „a Magyar Szótár ügyében“ ismerteté meg. — A bizottság magáévá tévé az ismertetésben kimondott véleményt, mi-

szerint más nyelvészkedési útat nem választhat, mint azt, mely a szóértelmezésre és más nyelvekkel való összehasonlításra vezet. A nyelvtudomány annyiban történelmi tudomány, mennyiben a nyelvek történelmi tények, a melyek megértésére csak a nyelvek történetinek felvilágosítása vezethet.

IV. Az április 5-ki és május 7-ki üléseket az átírási ügy feletti tanácskozás töltötte be, melynek eredményét a jövő füzetben fogjuk közölni.

V. Az akadémiai Nagy Szótárra folyvást gyűlnek az adatok, melyek vagy közvetlen a bizottsághoz küldetnek, vagy másutt ki is adatnak, a honnan szintén tudomásul veszi a bizottság. Jelesen Ponor Thewrewk Emil a Tanodai Lapokban közöl folyvást jegyzeteket, a melyekben pótlásokat vagy ügyvélt helyre igazításokat írt össze, s a melyekben sok becses adat van. A Tanodai Lapok 1863-ki folyamában a jegyzetek száma 1—87-ig halad; az idei folyamukban már a 134-ig ér; az utolsó cikk az *égedelem* szó. A jegyzetek az idei folyam 2. 4. 5. 8. 15. lap-számaiban vannak, t. i. május elejéig.

Közvetlen a bizottsághoz *Marikovszky Gábor* küldözi pótlásait, a melyek eddig elé 42 ívet tesznek (szintén május végéig). Az utolsó szó „földárj.“